

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2706-6185/03/15-18>

Nubar Yahyabala qızı Bağiyeva
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
magistrant
nubarbagiyeva@gmail.com

XALÇAÇI RƏSSAM MƏMMƏDHÜSEYN HÜSEYNOVUN XALÇA KOMPOZİSİYALARI

Açar sözlər: Məmmədhüseyn Hüseynov, təsviri incəsənət, xalça sənəti, kompozisiya, ornament

Carpet compositions by carpet artist Mammadhuseyn Huseynov

Summary

The artist has created valuable works of art that attract the attention of the most beautiful traditions of the pre-existing artistic heritage with a choice of different themes and styles. He created expressive images that characterize the environment in which any subject is reflected, and tried to make room for elements of national motives. This is an indication of his rich artistic imagination and delicate taste. The carpets created by the carpet artist are distinguished by the fact that the ornaments are very complex and very versatile. The ornament of these carpets will remain the object of research for a long time, because its artistic-schematic aesthetic, spiritual and emotional content is an inexhaustible treasure. The carpet patterns created by the carpet artist attract the audience's attention at first sight. The carpets he authored are always met with interest, love and appreciation.

Keywords: Mammadhuseyn Huseynov, fine art, carpet art, composition, ornament

Giriş

Yaratdıqları sənətkarlıq nümunələri ilə xalçaçılıq sənətimizi inkişaf etdirirən sənətkarlar sırasında Məmmədhüseyn Hüseynovun adını xüsusi qeyd etmək olar. Onun 20-dən çox xalça əsərləri, 100-dən çox çeşniləri mövcuddur. Onun yaradıcılığında geniş yer alan xalçalar ilk növbədə mövzu zənginliyi ilə seçilir. "Azərbaycan oğuz dünyası" adlı xalçasında süjet xətti ilə yanaşı Gəmiqaya, Qobustan və Abşeronda olan bəzi tarixi abidələr kodlaşdırılmış şəkildə əks olunmuşdur. Onun "Merac", "Yeni Xətai", "İthaf", "Karvan", "İslimibəndlik", "Kəhkəşan" və s. kimi orijinal kompozisiyaları yerli muzeylər və dünyanın müxtəlif şəxsi kolleksiyalarında qorunub saxlanılır. Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin və incəsənətinin əvəzsiz xalça nümunələri ilə birgə müasir dövr rəssam və xalq sənətkarlarının ən nümunəvi əsərləri toplanan Azərbaycan Milli Xalça Muzeyinin kolleksiyasına Məmmədhüseyn Hüseynovun "Ov səhnəsi" xalçası daxil edilmişdir. Xalçaçı rəssam bu xalçanı "Ov səhnəsi" miniatürü əsasında yaratmışdır. Miniatür rəssamlığının çiçəklənmə dövrü XVI əsrə təsadüf edir. Təbriz məktəbinin misilsiz miniatürləri yalnız həmin dövr üçün deyil, həm də müasir dövr xalça sənətinə təsirini parlaq şəkildə əks elətdirir. Təbriz miniatür məktəbinin banisi Sultan Məhəmməd "Şah ovu" (1549) diptixində verilən təsvirlər Ə.Caminin "Qızıl zəncir" əlyazması əsasında çəkilmişdir. Süjetli xalça toxuma ənənəsi indi də davam edir. Bu xalça real motivlərinin və dekorativ bəzək üsürlərinin ahəngdar uzlaşdırılması naxış və rəng həllinin incəliyi ilə seçilir. Bu da xalçanın əyani şəkildə yüksək səviyyəli peşəkar sənət nümunəsi olduğunu göstərir. Müəllif miniatürün sol tərəfində təsvir olunan ov səhnəsini xalçada ilmələr vasitəsilə əks etdirmişdir. Ara sahə miniatür əsasında tərtib olunsa da, haşiyələr rəssamın öz yaradıcılıq təxəyyülünün bəhrəsidir. Ara sahə və haşiyələrdəki təsvirlər və rəng koloriti bir-birini harmonik surətdə tamamlayır. Haşiyədə verilən "S"-vari əjdaha təsvirinin yaşıl rəngdə olması onun təbiətin qoruyucusu olduğu işarədir. Belə ki, o, ceyranı udmayaraq onu şanagülləyə (lotos)-təbiətə bəxş edir. Göydəki buludlar Çin rəssamlığında olduğu kimi təsvir edilmişdir. Yaz mövsümü kompozisiyanın əlvan və parlaq rəng sxeminə səbəb olur. Bütün heyvanlar; vəhşi keçi, qoyun, maral, qaban, bəbir dərədə ovlanılır. Atlılar onları oxlarla vururlar. Rəsimdə bir neçə dağ silsiləsi işlənib və onlar ön plandakı dərəni əhatələyir. İnsanların əksəriyyəti o vaxt ümumiyyətlə olduğu

kimi profildə deyil, dördüdə üç təsvir edilib, əks halda onların arxaları görünərdi. Yaralanan heyvanla, insanlar, qayalar və hətta buludlar gərgin bir miniatür atmosferi yaradır. Kompozisiyanın üst hissəsi dağ yolu ilə irəliləyən böyük bir karvanın təsviri ilə tamalanır. Ov səhnələri şərq miniatürələrində kifayət qədər geniş yayılmışdır. Lakin kompozisiyanın elementləri, personajları və mənzərəsi bu miniatürün başqalarından seçilməsinə səbəb olur. Canlı ifadəli obrazlarda Səfəvi dövrünün insanların həyatından bir çox motivlər daşıyan diptixin idrak dəyərini qiymətləndirmək çətindir. Eyni zamanda yalnız çox böyük və təcrübəli bir usta təsvir olunan bütün səhnələri sərbəst və bədii şəkildə tamamilə bütöv bir dekorativ kompozisiyada birləşdirə bilər. Kompozisiya sürətli hərəkət ritmi, saf və parlaq rənglərdən ibarətdir. Rəngarəng personaj və simvollar incə nəbati naxışlar təbriz xalça və miniatür üslubu ilə ustalıqla işlənib.

Xalçaçı rəssam rəmzi mahiyyətli elementlərlə toxunmuş “Yeni Xətayi” adlı xalçasında klassik Azərbaycan xalçasına müraciət edərək “Xətayi” adlı xalça kompozisiyasını örnək götürərək müasir yaradıcılıq dilində yeni bir dəyərli əsər yaratmışdır. Xalça kompozisiyaları arasında “Xətayi” seçilən önəmli naxış ornamentlərindən biridir. Bəzən həddən artıq stilizə olunmuş bu element kənarları dilikli olan həndəsi formalı elementi xatırladır. Bu naxış ornamentin əsas aparıcı motivləri olan kompozisiyalar “Xətayi” və əjdahalı adları ilə tanınır. Bu cür kompozisiyada toxunulmuş bir çox xalçalar dünya müzeylərinin nadir inciləridir. M.Hüseynovun “Xətayi” kompozisiyayalı xalçasına diqqət yetirək. Bu kompozisiyanın əsas elementlərindən olan göllər şaquli istiqamətli ox üzərində yerləşdirilib. Kompozisiyanın əsas elementlərindən olan xətai motivləri göllərdən yanlara istiqamətlənən bir-birinə çarpacaq şəkildə təsvir olunub. Çarpazlaşan xətai motivlərin əmələ gətirdiyi zəncirvari hissələrdə isə “Xətayi” kompozisiyası üçün xarakterik olan “əjdaha” adlandırılan elementlərin təsviri verilir. Müxtəlif ornamentlər isə kompozisiyanın əsas aparıcı elementlərin və ümumi ara sahəsinin dolducu elementləri kimi təsvir olunmuşdur. Kompozisiyanın ara sahəsində çarpaz şəkildə yerləşdirilən “xətayi” motivləri ana haşiyənin aparıcı elementləri kimi çıxış edir. Xətayi kompozisiyasını əmələ gətirən mürəkkəb formalı Xətayi motivləri X-şəkilli bir-birinə çarpaz şəkildə şaquli istiqamətdə yerləşdirilib. Xətayi elementlərinin üzəri onların bəndləri sanki ləcəkli yarpaq kimi nəbati, zoomorf, rəmzi mahiyyətli elementlərlə bəzədilmişdir. Bu cür təsvirlər kompozisiyanın həm ara həmdə haşiyə zolağında müşahidə olunur. “Yeni Xətayi” xalçasına diqqət yetirdikdə görür ki, bu xalçanın həm ara sahəsində həmdə haşiyəsindən həddən artıq təhrif edilmiş əjdaha motivi əsas element kimi təsvir olunmuşdur.

Nəbati elementlərlə tərtib edilmiş "Xeyir və şər" kompozisiyası özünəməxsusluğu və sirliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Xalçaçı rəssam həmin elementləri yaradıcılıqla işləyərək mövcud ornamental ənənələrlə birləşdirmiş və Əjdaha ilə Simurq quşunun döyüşünü təsvir edən yeni ornamental kompozisiya olan “Xeyir və Şər” xalçasını yaratmışdır. Quruluşu mifik elementlərdən tərtib edilmiş əsər mənə və məzmun yükünə, koloriti və bədii təsir qüvvəsinə görə olduqca diqqətçəkicidir.

Məmmədhüseyn Hüseynovun nəbati elementlərlə tərtib edilmiş digər xalçası “Xeyir və şər” adlı “İslimibəndlik” xalçasıdır. Nəbati elementlər adından da aydın olduğu kimi təbiətdən götürülmüş müxtəlif yarpaqların, gül, çiçəklərin, ağacların və s. Bitkilərin stilizə olunmuş (həndəsələndirilmiş) yaxud da realistik təsvirlərdən ibarətdir. Xalçaçılıq sənətində geniş yayılan nəbati elementlərdən biri də islimi motivdir. İslimilərin bir-birinə birləşərək əmələ gətirdiyi kompozisiyaya “islimibəndlik” deyilir. İslimibəndlik Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətində işlənən ornamental kompozisiyalardan hesab olunur. İslimi motivlər formasına görə dalğavari xətt üzərində yerləşir, bir tərəfi yuxarı qalxır, o biri tərəfi aşağı enərək üzərində gül, çiçək, yarpaq bənd olunur. Bəzən spirala bənzər dairəvi forması ilə xalçanın ara sahəsini bütövlükdə bəzəyən baş və sonunda haçalanmış çiçəklərlə bəzədilən qıvrılmış formalı islimi elementini ilanın açıq ağızına da bənzədirlər. Bu element təsvir üsuluna görə öz dinamikliyi və daim hərəkətdə olması ilə səciyyəlidir, daha gözəl görünür. M.Hüseynovun “İslimibəndlik” kompozisiyayalı xalçasına diqqət yetirək. Xalçanın əsas aparıcı motivləri mərkəzdən yanlara şaxələnən islimilərdən ibarətdir. Bu xalçada islimi elementlərin elementlərin əmələ gətirdiyi ara sahədə xeyir ilə şərin mübarizəsi kimi əfsanəvi əjdaha və simurq quşunun döyüşünü görə bilərik. Kompozisiyanın islimi, aparıcı elementlərinin üzəri və ümumi ara sahə bədii quruluşlu budaqlar və realistik nəbati motivlərlə

bəzədilmişdir. Bu isə insanlığın eyni kökdən yarandığını göstərməklə bərabər, hər kəsin qiyamət görəcəyi anlamına gəlir. Bu naxışda iştirak edən spiral uzaq keçmişlərdən istifadə olunmuş bəzək növüdür. Ornament olaraq qıvrılmış, sürünən, pusquda duran və s. vəziyyətlərdə təsvir edilmiş əjdahalar şər qüvvəsi kimi təsvir olunur.

Rəssamın yaradıcılığında ədəbi süjetlərdə rast gəlinir. Klassik şərq ədəbiyyatının ənənəvi motivlərini əks etdirən süjetli kompozisiya klassik xalça üslub və kompozisiya prinsiplərini özündə saxlayaraq həmçinin realist rəssamlığın təsiri xalçada hiss olunur. Dəqiq propositiyaların süjet sahəsinin ümumi dekorla vəhdətdə simmetriklə qanunauyğunlarından istifadə edilməsi və koloritin ahəngdarlığı ilə işlənmiş xalça sənətinin gözəl nümunələrindən biridir. "Fizuli dünyası" əsəri ifadəli şərh və orinallığı ilə fərqlənir. Kompozisiyada Leyli və Məcnun poemasından epizodlar isə Fizulinin və onun qəhrəmanlarının mənəvi aləmini daha da açmağa imkan verir. Mürəkkəb kompozisiyalı, çoxfıqurlu əsərin süjet xəttini ona cəlbədicə və yaddaqalan bir bədii görkəm verməyə nail olub. "Fizuli dünyası" xalçası adından da göründüyü kimi dahi Məhəmməd Füzulinin sənət dünyasına həsr olunub. Asimmetrik kompozisiyada şairin və onun şah əsəri sayılan nakam məhəbbət dastanı "Leyli və Məcnun"un qəhrəmanlarının talelərinə tutulan fəlsəfi-obrazlı əsər yaratmışdır. Mərkəzi kompozisiyaya daxil edilmiş digər obraz və elementlərin hamısının da müəyyən fəlsəfi məzmun daşdığına nəzərə alanda, əsərin çox tutumlu bir nümunəyə çevrildiyini yəqinləşdirmək olur. xalçanın haşiyə qurşağı ara sahə ilə səsləşərək islimi bulud və digər naxışlarla bəzədilib. Ornamentçi və xalçaçı rəssam Məmmədhüseyn Hüseynov süjetli xalçaların yaradılması zamanı həmin dövr ənənələrini davam etdirərək dahada kamilləşdirir. Bu xalça nümunəsində süjetə uyğun tərzdə toxunan kətəbələr içərisindəki süjet və ornamentləri öz hikməti ilə tamlıq alilik məqamına ucalır. Xalçanın kolorit həlli onun əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Hər hansı bir rəsm əsərində olduğu kimi xalça da da rəng effekti ilə diqqəti cəlb edir. Ara sahənin və haşiyənin rənglərinin , fon və ornamentinin kompozisiyanın naxışının ən xırda detallarının ahəngdar şəkildə uzlaşdırılması xalçada estetik gözəllik yaradır. Tünd sürməyi rəngdə verilən ara sahə insan ömrünün müdriklik çağının rəngidir. Haşiyələrdə istifadə olunan şəkəri(sarı) rəng qəm qüssədən ayrılığı, istiliyi, qırmızı mübarizəni qəhrəmanlığı yeni həyatı və s. rəmzləri simvolizə edir. Realizmi və yüksək bədii emosional dili seçilən portret düşüncə içərisində təsvir olunmuşdur. Əsrdə ara sahə və haşiyə bir biri ilə harmonik vəhdətdədir. Orijinal bədii həllə malik xalçada rəssam yüksək kompozisiya qurmaq məharətini bir daha nümayiş etdirmişdir. Xalçanın kompozisiyası süjetli ornamental quruluşa malikdir.

Həndəsi və kufi elementləri ilə tərtib edilmiş "Sufi" xalçası maraqlı tərtibatı ilə diqqəti cəlb edir. Xalçaçı rəssamın 28 kompozisiyadan ibarət Məkkə-Mədinə məktəbinə aid "Sufi" adlı əsərinə görə 2002-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin "Gənclər mükafatına" layiq görülüb. Sufi xalçasının element və atributları islam fəlsəfəsi əsasında qurulmuşdur. Əsasən kodlu elementlərlə tərtib olunmağa üstünlük vermişdir. Dekorativ xüsusiyyətli naxış şəkilli yazılar xalça üzərində özünəməxsus şəkildə tətbiq olunmuşdur. Təqdim olunan "Sufi" xalçasının üzərindəki yazıların semantikasını həmin xalçanın mahiyyəti və məzmunundan irəli gəlir. Yazılar xalçanın ümumi kompozisiyası ilə sıx vəhdət təşkil edir. Yazıların bədii tərtibatına gəldikdə onlar xalça kompozisiyasında həmdə müstəqil həm də kətəbə və səkkizgüşə elementin daxilində yazılması müşahidə olunur. Xalçanın haşiyəsi isə həndəsələşdirilmiş kalliqrafiya elementi ilə bəzədilib. Kompozisiyanın haşiyəsində dekor sistemində həndəsələşdirilmiş yazı və kalliqrafiya elementlərindən geniş istifadə olunub. Xalçada yazılar haşiyə sisteminin əsas motivləri kimi müşahidə olunur. Xalçada dini yazılar ara sahə və haşiyənin əsas köməkçi doldurucu elementi kimi verilmişdir. Kompozisiyanın üfüqi mərkəz xəttindən yuxarı hissədə təsvir olunan mehrab formasını yaradan tağvari elementi içərisi olan ara sahəsinin yerliyi üç hissəli haşiyə zolağında Allah sözü yerləşdirilmişdir. Xalça üzərindəki təsvirlərə diqqət yetirdikdə biz onların bir qayda olaraq tam halda deyil müəyyən hissələrini stilizə olunmuş hissələrinə daha çox rast gəlirik. Şaquli düz xəttlərdən məharətlə istifadə edən sənətkar sütun elementinin mənə yükünü dərk edərək bu xalçanın kompozisiya quruluşunu göstərmək istəmişdir. Sütun (dirək) anlayışının təsviri məcid memarlığından qaynaqlanmış və təkmilləşərək inkişaf etdirilmişdir. Rəssam Məkkə Mədinə

məktəbinə aid Sufi xalçasında bədi formanın məzmununa uyğun gəlməsinə diqqət yetirmiş və məzmun ilə formanın vəhdətini qorumuşdur. Xalçanın kompozisiya quruluşundakı ara sahədəki paralel şəkildə tərtib edilmiş bölmələr sufizmə görə həqiqətə çatmanın dörd mərhələsinə (şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət) işarədir. Və hər mərhələ tərtib edilmiş element və simvolik işarələri ilə birlikdə Sütun elümentinin üzərində qurmaqla xalçanın məzmununu sufizm ideyalarına bağlamaqla düşündürücü və gözəl kompozisiya yaratmışdır. Bu cür dini mövzuda toxunan Sufi xalçalarında sütun motivini əsas elementlərdən biri kimi verilməsi həm də həndəsi şaquli düz xəttin həcmli görünüşü ilə memarlıq elementi kimi bədi forma tapır. Xalçada təsvir edilmiş səkkizgüşəli ulduz elementlərinin tarixi çox qədim dövrlərə təsadüf edir. Hələ Manna dövründə bu torpaqda yaşayan əjdadlarımızın səma cisimlərinə sitayiş edirdilər. Bu xalçada bütövlükdə kontrastlı rəng uzlaşmaları üstünlük təşkil edir və özünəməxsus şəkildə həll olunmuşdur. Xalçanın ara sahəsində və göllərin üzərində çoxayaqlı heyvan təsvirləri verilmişdir. Dördayaqlı olmasına baxmayaraq bu stilləşmiş təsvirlər fantastik quş kimi yozulur.

Xalçaçı rəssam M.Hüseynov xüsusiyyətindən irəli gələrək portret janrına o qədər üstünlük verməyə də, yaradıcılığında az sayda da olsa bir neçə portret xalçaları vardır. Bu qəbildən əsərlərinə nümunə olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin obrazını canlandıran portret-xalçasını göstərmək olar. Xalçanın əsas hissəsində prezidentin məğrur və möhtəşəm təsviri verilib. Rəhbər obrazının dərin ifadə vasitələrinin axtarılması M.Hüseynovun fərdi düşüncə tərzinin məhsuludur. Xalçanın bədi tərtibatında sadə və zərif ornamentlərdən istifadə edilib. Bu, ara sahədə yerləşən portretin daha aydın və qabarıq görşənəsinə imkan yaradır. Sürməyi rəngli tirmə üzərində portret olduqca canlı təsvir edilib. Ana haşiyədə islimi, islimibəndlik naxışlarından istifadə olunub. Bu hissədə ornamentlərin incə, zərif və eyni zamanda qarışıq toxunuşu xalçaya bədi görkəm bəxş edir. Xalçada rəssamın parlaq rəng tonlarına etdiyi əlavələr ümumi koloriti canlandırır. Burada biz, bir növ, ənənəvi növün davamı və inkişafını görürük.

Nəticə

Xalçaçı rəssam Məmməd Hüseyin Hüseyinovun xalça yaradıcılığına nəzər yetirdikdən sonra deyə bilərik ki, onun Azərbaycan təsviri sənət aləminə bəxş etdiyi bənzərsiz əsərləri bir çox gənc istedadlı rəssamların inkişafına təkan verəcək və xalça sənətimizi daha da inkişaf etdirəcək. Onun yaradıcılığının xarakterik xüsusiyyətləri kimi forma və məzmun dolğunluğu, mövzuya sərbəst və peşəkarlıqla yanaşma qabiliyyəti, kompozisiya qurma məharətini, zəngin kolorit həllini qeyd etmək olar. Rəssam yaratdığı xalçaların kolorit xüsusiyyətlərinə- xalçaların fonuna, rənglərin uzlaşdırılması, ara sahə və haşiyənin rəng nisbətində xüsusi diqqət yetirmiş, xalçaların rəng koloritində əsas prinsip olaraq müəyyən rənglərin uzlaşdırılması ilə alınan təzadə, rəng ahəngdarlığı əsasında onun ornament və kompozisiya ilə üzvi əlaqəsinə, ara sahə və haşiyə fonunun rəng vəhdətinə hər zaman nail olmuşdur.

References

1. <https://azcarpetmuseum.az>
2. Border elements in carpet art and their structure. M. Hüseyinov
3. Pattern memory in carpet art. M. Hüseyinov
4. Azerbaijan carpet. R. S. Tağıyeva

Rəyçi: dos. G.Nərimanova

göndərildi 09.03.2021:

qəbul edildi. 22.03.2021